

THE ECOLOGICAL ECONOMY - FACTOR, AND THE ENVIRONMENT-DETERMINANT OF HEALTH: REGULATION AND CHALLENGES IN MACEDONIA

Dr. Sc. Danche Nikolovska Vrateovska
Ministry of Finance of R. Macedonia, Public Revenue Office, nikolovska_dance@yahoo.com
MA Aleksandra Angelovska,
Local Municipality of Shtip, aangelovska86@yahoo.com

Abstract: The environment is one of the main determinants of health. Therefore thinkers and scientists around the world in search of systematized knowledge, tend to offer models and mechanisms which will be aimed at ensuring the protection of the environment and human health. In this sense, is the establishment of ecological economics and sustainable development, economic environment and the industrial economy, in which, the subject of the research is focused on defining interaction coupling between environmental protection, sustainable economic growth and social goals, as well as finding tools to measure the potential costs and benefits of the implementation of certain policies and provide tools for achieving sustainable economic growth, keeping the environment and health of individuals. The analysis in this paper are in light of the regulatory framework with a focus on Macedonia. It provides an overview of the achievements in this field in the country, but at the same time notes the future needs and challenges in function of the goals.

Key words: systematized knowledge, environmental economics, sustainable development, industrial ecology, societal goals, legal framework;

ЕКОЛОШКАТА ЕКОНОМИЈА – УСЛОВ, А ЖИВОТНАТА СРЕДИНА – ДЕТЕРМИНАНТА НА ЗДРАВЈЕТО: РЕГУЛАТИВА И ПРЕДИЗВИЦИ ВО МАКЕДОНИЈА

д-р Данче Николовска Вратеовска
Министерство за финансии, Управа за јавни приходи; nikolovska_dance@yahoo.com
м-р Александра Ангеловска
Локална самоуправа Штип, aangelovska86@yahoo.com

Апстракт: Животната средина е една од основните детерминанти на здравјето. Токму затоа мислителите и научниците ширум светот, трагајќи по систематизирани знаења, тендираат да понудат модели и механизми кои ќе бидат во функција на обезбедување на заштита на животната средина и здравје на луѓето. Во таа смисла е конституирањето на еколошката економија или одржливиот развој, економијата на животна средина и индустриската економија, кои во предметот на истражување се фокусирани на дефинирање на интеракциската спрега помеѓу заштитата на животната средина, одржливиот економски раст и развој и општествените цели, како и на изнаоѓање на алатки кои ќе ги измерат потенцијалните трошоци и користи од спроведувањето на дадени политики и ќе обезбедат инструменти за постигнување на одржлив економски раст, зачувана животна средина и здравје на поединците. Анализата во овој труд низ призмата на регулаторната рамка е со фокус на Македонија. Истата дава пресек на досегашните достигнувања на ова поле во земјава, но едновременно ги нотира и идните потреби и предизвици кои и претстојат, а се во функција на целта.

Клучни зборови: систематизирани знаења, еколошка економија, одржлив развој, економија на животна средина, индустриска екологија, општествени цели, правна рамка;

1. ВОВЕД

Врз здравјето на луѓето и на заедниците влијаат спектар од интеракциски условени фактори, кои воедно се и детерминанти на здравјето на поединците и заедницата. Во рамки на овие детерминанти како одлучувачки и со најсилно влијание ќе ги вброиме: условите на живеење, состојбата на животната средина, генетиката, социо-економскиот статус и вкупните приходи, нивото на образование, интерперсоналните врски и односи со примарните и секундарните општествени групи и пристапот до и квалитетот на здравствените услуги. Здравата животна средина како клучна здравствена детерминанта за предмет на истражување ги има сите области на животната средина и медицината на трудот.¹ Динамичниот и прогресивен развој на современата техника и технологија, целокупниот начин на современото живеење и неодржливоста на добар дел од ваквите дејности, продуцираат негативни

¹ P. Grandjean, Environmental Health, Journal Citation Reports. Web of Science (Science ed.), Thomson Reuters, 2013

екстерналии кои имаат потенцијал да го загрозат опстанокот на човештвото и на планетата. Токму затоа, повеќе од 20 години, економијата на животната средина базирана на постулатите на одржливиот раст и развој е во фокусот на вниманието и анализите на националните и меѓународните тела, научната фела, екологијата, индустријата, правото, економијата и воопшто на сите носители на општественото живеење. Cost-benefit анализите кои се однесуваат на утврдувањето, мерењето и валоризирањето на општествените (директни и индиректни) трошоци и користи од спроведувањето на дадени проекти, програми, планови и политики и изнаоѓањето на модели, механизми, мерки и инструменти кои истовремено нема да ги уназадат условите на животната средина и нема да ги жртвуваат социо-економските придобивки и здравјето на луѓето, претставуваат силен предизвик за креаторите и имплементаторите на развојните политики на локално, на национално, но и на регионално и меѓународно ниво. Здравствени индикатори можат да ни покажат до кој степен сме го унапредиле нивото на одржливиот развој. На пример, доколку загадувањето на воздухот се смалува, се очекува и хронични респираторни и кардиоваскуларни болести да се намалуваат. Изборот на правилни индикатори за здрав развој е суштествен за мерење на напредокот поврзан со севкупната човекова благосостојба. Оптимизирање на употребата на ограничени ресурси и нивната најрационална алокација (како основна парадигма на економската наука) е еден од најголемите предизвици со кои континуирано се соочуваат менаџерите и структурите на валста. Затоа економска проценка е една од значајните алатки за проценка. Таа може да ги валоризира потенцијалните трошоци и користи од предложените проекти, програми, политики и регулаторни решенија. Интеракциската врска помеѓу животната средина и здравјето бара и економски пристап во смисла на економска проценка на овие влијанија, валоризирање на директните и индиректните и скриени трошоци и користи, како и мерење на економиите од обем и синергетските ефекти кои би се обезбедиле со меѓуинституционална соработка и комплементарни политики во поддршка на одржливиот развој. За ваквите научни проценки и пресметки најчесто користена метода е cost-benefit анализата. Освен неа, за прашањата поврзани со врската помеѓу животната средина, здравјето и економските проценки на дадени проекти, клучна алатка за користење е Heli методот.

2. ЕКОНОМСКИТЕ ГРАНКИ КАКО СИСТЕМАТИЗИРАНИ ЗНАЕЊА ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА ПОЛИТИКИ ЗА ЗАШТИТА НА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА И ЗДРАВЈЕТО НА ЛУЃЕТО

Според дефиницијата на Светската здравствена организација менаџментот на знаење претставува технологија која им овозможува на луѓето да создаваат, кумулираат, чуваат, обновуваат, надоградуваат, употребуваат и споделуваат знаење. Оваа научна дисциплина ги третира областите на бизнис администрација, информациона системи, управување и библиотечни и информациски науки а во поново време, и информации и медиуми, компјутерски науки, јавното здравство, и јавната политика. Тргувајќи од многуте истражувања кои се базирани на менаџментот на знаење се развиле многу техники, методи и модели на истражување кои можеме да ги групираме како: техноцентрични истражувачки модели кои се фокусирани на технологијата во функција на споделување на знаењето и неговото создавање.; организациски модели кои ја бараат најдобрата организациска форма за да се олеснат процесите на знаење; и еколошки модели, посветени на интеракцијата на луѓето, идентитетот, знаењето и факторите на животната средина како комплексен адаптивен систем аналоген на природниот екосистем. Во рамки на општествените аспирации за создавање на општество кое ќе има одржливост и ќе обезбеди посакувано и прифатливо ниво на социо-економска благосостојба, а во таа смисла и обезбедување на општество со здрава животна средина и заедница со здрави луѓе, во сферата на економијата се развиле неколку научно-апликативни гранки кои систематизираат знаења во функција на постигнување на ваквите општествени цели. *Економијата на животна средина* е економска гранка која се занимава со теоретски и / или емпириски студии за економските ефекти од спроведувањето на еколошките политики широм светот. Притоа еден од клучните аспекти на анализа е проценка на економската вредност на животната средина вклучувајќи ги притоа директните и индиректните користи од таложењето на природните ресурси и наспроти тоа подготвеноста да се плати цената за користењето, трошењето на природните ресурси и / или уназадувањето на животната средина и севкупните последици т.е. трошоци (вклучувајќи ги овде и трошоците по здравјето на луѓето) од тоа. При тоа, поаѓајќи од побивањето на постулатите на класичната економска и неолиберална доктрина за совршеноста на невидливата рака на пазарот, економијата на животната средина тргнува од трите пазарни неуспеси: пазарната моќ, екстерналиите и неуспехот на пазарот при обезбедувањето на јавните добра поради нивната неисклучивост и неконкурентност (при тоа третирајќи ја и животната средина како јавно добро). Поврзано со проблемот на екстерналиите и пазарниот неуспех за обезбедување на соодветна понуда на јавни и мешовити добра е појавата на т.н. бесплатно возење или „free rider“, т.е. лица кои тендираат да користат одредено добро без притоа да платат за истото. Оттука се наметнува потребата од развивање на економско-правни инструменти кои во доменот на државната регулација ќе имаат за цел да ги интернализираат трошоците од користењето на добрата (во овој контекст) ресурсите од животната средина и притоа истовремено да обезбедат услови за зачувување на животната средина

т.е. за одржлив раст и развој и услови за здравје во заедницата. Во рамки на ваквите инструменти ќе ги наведеме еколошките закони, уредби, прописи, стратегии и конвенции; квотите за загадување или дозволи за емисии на гасови; корективните даноци и/или такси за загадување; спроведување на принципот на супсидијарност и регионална демократија, обезбедување на лојална конкуренција и општествена одговорност кај засегнатите субјекти итн. Иако на прв поглед станува збор за две различни дисциплини, сепак постои тесна поврзаност помеѓу економијата на животна средина и *еколошката економија (концептот на одржлив развој)*, при што, додека првата е повеќе фокусирана на економските инструменти за решавање на проблемите на животната средина и нивните трошоци-користи, втората е повеќе посветена на постигнување на идеалот за одржливост т.е. на одржливиот развој. Концептот на одржливиот развој е базиран на капацитетот на поединците и на општеството да го развиваат и зголемуваат својот квалитет на живот вклучувајќи го и здравјето, без притоа да ги нарушуваат потребите и желбите на идните генерации. Во рамки на општо прифатените принципи на одржливост ќе ги наведеме:² Принципот за рационалното и одржливото користење на природните богатства; Принципот на претпазливост (управување со непознатиот ризик); Принципот на превенција на ризиците и штетите, Принципот „загадувачот плаќа“ (законска и финансиска одговорност на загадувачите) и Принципот за близина при третирањето и одлагањето на отпадот. Планетата Земја е водечки пример за одржлив систем и истовремено претставува и идеален модел за разбирањето на концептот за одржливост на човештвото и планетата.³ Едновремено, основен биолошки закон е дека во суровата борба за опстанок нема да преживее секој биолошки организам кој не е доволно добар за да преживее. Во таа смисла, се наметнува и ургентната задача за спас на планетата Земја со целиот биолошки поредок и опстанокот на човештвото, што во последните четири декади имплицираше одржување на се многуте самити, конвенции и заложби на светската заедница за заштита на животната средина и задржување на условите за живот на земјината топка. Пораката од ваквите настани е дека истите имаат спорадичен напредок и дека општеството и понатаму останува далеку од концептот на одржливост. Поврзано со концептот на економијата на животната средина и одржливиот развој е и т.н. *индустриска екологија*: мултидисциплинарна научна гранка која се занимава со изучувањето на протоколот на материјата и енергијата низ индустриските системи и нивното влијание врз животната средина. Појдовна идеја е дека начинот на синџирно функционирање на природните системи треба да се користи како аналоген пример за дизајнирање на одржлив индустриски систем, т.е. дека отпадот или нус материјалите од една индустрија треба да се користат како влезен инпут за производство во друга индустрија. Тоа ќе обезбеди рационално користење на расположливите ресурси, но и ќе го намали негативното влијание врз животната средина и врз здравјето на луѓето.⁴

3. ЗАШТИТНАТА РЕГУЛАТИВА ВО Р. МАКЕДОНИЈА

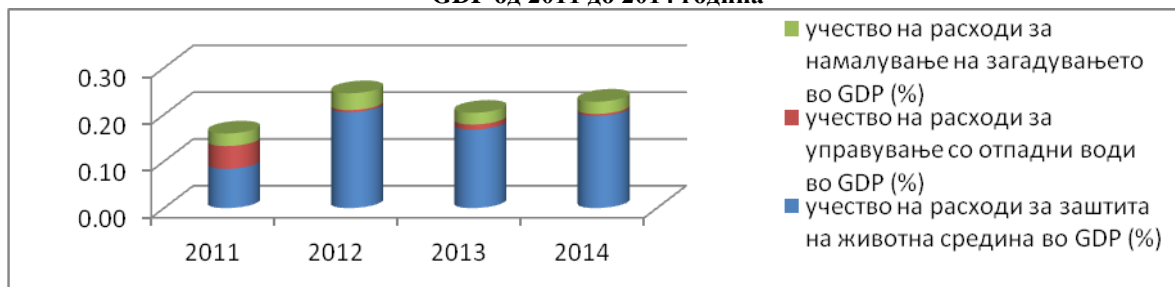
Потребата за заштита на животната средина и здравјето на луѓето а со тоа и чување на осптојот на човештвото и земјината топка, претставува горливо прашање не само за напредните економии туку и за земјите во развој. При тоа, земјите во развој соочувајќи се со своите слаби макроекономски перформанси: хронични дефицити во платните биланси, одржување на ценовна стабилност, високи стапки на невработеност, високи буџетски дефицити, ниски стапки на раст на GDP и структурни реформи, во сферата на заштита на животната средина како важна детерминанта за здравјето на заедницата, се исправени пред дилемата: дали да воведат мерки кои ќе имаат за првична цел да ги зголемат јавните приходи, а со тоа и да обезбедат стабилен фонд на финансии за понатамошно спроведување на долгорочни политики од областа или пак да воведат мерки со кои примарно ќе се влијае врз промената на однесувањето на потрошувачите, а фискалниот ефект од истите ќе биде секундарен. Досегашните истражувања покажуваат дека во земјите во развој, користењето на алатки кои би ги измериле општествените трошоци и користи по здравјето на луѓето од имплементирањето на дадени проекти и политики, може да биде доведено во прашање: во овие земји многу од потребните индикатори поврзани со животната средина, здравјето и одржливиот раст и развој недостасуваат или се нецелосни, што ја оневозможува или отежнува квантификационата анализа. Воедно и различните општествени вредности и перцепции за ризикот и благосостојба, исто така влијаат на начинот на кој ќе се проценуваат потенцијалните влијанија на дадените политики во земјите. Компаративната анализа зборува дека, додека високоразвиените земји просечно трошат од 2,5% до 3% од GDP за здрава животна средина, земјите во развој издвојуваат од 0,5% до 1% од GDP, што споредбено со нивниот фискален капацитет, укажува на огромните напори кои тие ги превземаат за еколошки цели. Историската анализа во случајот на Македонија за последните четири години, вклучувајќи ја и 2014 година, покажува дека во просек ваквите буџетски издвојувања зафаќаат 0,21%.

² V.Boffa, E. Montoneri, R. Mendichi, M.R. Chierotti, R. Gobetto, C. Medana & E. Prenesti, *International Journal of Sustainable Development and Planning, Vol4, Issue 4, internet archive,31*

³J. Brady, *Управување со животната средина во организациии*, Коста Абраш АД – Охрид, 2009, 42

⁴ Frosch, R.A.and Gallopoulos, N.E., "Strategies for Manufacturing", *Scientific American* 261 (3):, 1989, 144–152

Графикон бр. 1: Процентуално учество на буџетски расходи за заштита на животна средина во GDP од 2011 до 2014 година

Извор: Министерство за финансии на Р.Македонија, Државен завод за статистика, Народна банка на Р.Македонија, обработка на авторот

Потребата за општествена реакција насочена кон унапредување и заштита на трите еко - системи, (согласно стандардите и регулативите на ЕУ) а во функција на обезбедување на опкружување за здрав живот и повисок степен на здравје, во националното законодавство на Република Македонија оформила сеопфатна правна рамка, препознатлива по строгото дефинирање и регулирање на состојбите поврзани со загадување на животната средина и природата. Со Уставот на Република Македонија⁵ како највисок правен акт, се гарантира правото на здрава животна средина за секој граѓанин на Р.Македонија и обврската за нејзино унапредување и заштита. Овој акт предвидува дека сите природни богатства на Републиката, растителниот и животинскиот свет, добрата во општа употреба... се добра од општ интерес за Републиката и уживаат посебна заштита. Посериозните почетоци на креирање политики и инструменти за заштита на животната средина, се забележуваат во 1996 година кога беше усвоен Националниот акционен план за заштита на животната средина. Овој документ оправдано се смета за првиот исчекор на Р. Македонија за интегрирање во ЕУ и една од главните стратегии за креирање на одбранбен еколошки механизам во националната регулатива. Во него се утврдени трите основни критериуми од кои треба да се раководат сите чинители на процесот на заштита и унапредување на животната средина: заштита на здравјето на луѓето, подобрување на животната средина заради зголемување на квалитетот на животот и заштита на природните ресурси за одржлив развој. И покрај добро обмислената концептуална поставеност, не беа забележани некои посериозни придобивки од примената на НЕАП во периодот од 1997 до 2001 година. Со потпишувањето на Спогодбата за стабилизација и асоцијација, Македонија се обврза да го ревидира својот пристап што се однесува на легислативата, политиките, економските инструменти и други мерки кои се однесуваат на животната средина, со цел постепено спроведување на еколошките закони на Европската Унија. Како резултат на тоа во 2006 година беше донесен нов Национален еколошки акционен план со кој беа формулирани остварливи стратегии и механизми за одржување, унапредување и рехабилитација на ресурсите на животната средина. Во 2005 година беше донесен и првиот Закон за заштита и унапредување на животната средина и природата кој претставуваше *Lex generalis* во оваа област. И покрај тоа што, со него начелно беа опфатени сите аспекти на заштитата, сепак, имплементацијата на законот во пракса, се покажа како прилично тешка: предвидените законски решенија и механизми беа премногу воопштени во однос на конкретните постапки кои треба да се преземаат на терен со цел доследно применување на словото на законот.⁶ Во 2006 година беше донесен нов Закон за животната средина со кој се постави рамката на сите механизми за заштита на животна средина, разработени во другите сродни закони како што се Законот за водите, Законот за квалитетот на амбиентниот воздух, Закон за управување со отпадот, Законот за заштита на природата, Законот за шумите и други.⁷ Покрај тоа, со новиот закон, детално се дефинирани основните начела на заштита на животната средина, оценка на влијанието на определени стратегии, планови и програми врз животната средина, а уредени се и правата и обврските за пристап до информации кои се однесуваат на оваа проблематика. Од клучно значење е деталната обработка на системот на управување со влијанијата на животната средина кои се создаваат при реализацијата на работните процеси во организациите – загадувачи, преку посебен систем на еколошки интегрирани дозволи и елаборати за животна средина. Особено е важно тоа што во него детално е разработена институционалната поставеност на системот во однос на спроведувањето на законските одредби во оваа област, како и мултисекторскиот пристап во постапувањето. Внимание заслужува и

⁵ Службен весник на Република Македонија бр. 52/91.

⁶ М. Маглиевска „Управување со заштитата на животната средина - правно-аналитички аспекти на законот за животна средина, Годишник на Правен факултет, Универзитет „Св Климент Охридски“, Битола, 2013.

⁷ Службен весник на РМ, бр.69/96; 53/05; 87/08;67/04; 68/04; 68/04;67/04;64/09

Законот за локална самоуправа во кој е предвидена надлежност на општините која се однесува на заштитата на животната средина и природата- мерки за заштита и спречување од загадување на водата, воздухот, земјиштето, заштита на природата, заштита од бучавата и нејонизирачкото зрачење на локално ниво.

4. ЗАКЛУЧОК

Генерален впечаток е дека иако, законодавството во Македонија сочинува речиси комплетна правна рамка за управување, надзор и заштита на животната средина, како клучна детерминанта за здравјето на луѓето, сеуште треба да се работи на развивање на стратегии и механизми за да се обезбеди нејзино доследно имплементирање. Клучно во овој процес е проактивното вклучување на сите засегнати страни при креирањето и имплементирањето на ваквите еколошки политики. Ова меѓу другото, подразбира јакнење на капацитетите на носечките институции (човечки, технички и финансиски), а посебно на Управата за животната средина како орган надлежен за вршење на стручните работи во областа на животната средина, како и дефинирање и имплементирање на адекватна база на податоци и еколошки, економски и здравствени индикатори кои би овозможиле трендовска анализа т.е. мерење на ефектите од заштитните политики. При креирањето на политиките за заштита на животната средина, неминовно е концизно разграничување на обврските и одговорноста кои се на страната на државниот сектор наспроти оние на приватниот, како и координиран пристап и целосно вклучување во креирањето на политиките на сите засегнати страни. Потребно е поагресивно иницирање на трансфер на нови технологии, стимулирање на истражувачко-иновативната дејност, сеопфатно и доследно воведување и спороведување на ISO 14000, изградба и етаблирање на ефикасен мониторинг систем (посебно при идентификацијата на загадувачите и за ефикасна примена на емисионите оптоварувања т.е. таксите и/или придонесите за загадување), сеопфатно воведување на еколошка компонента во производните трошоци, примена на даночната диференцијација, поактивно субвенционирање на заштитни активности, обезбедување на систем за управување со отпад, селекција и рециклирање на отпад, воведување на регионални лаборатории за анализа и мерење на загадувањето, унапредување и искористување на водните ресурси, како и етаблирање на сеопфатна инфраструктура за управување со отпадните води, мерки за интегрирано спречување и контрола на загадувањето на воздухот и за намалување на бучавата, превенирање на нелегалната сеча на шума и пожарите на отворено, воведување на нови, ефикасни и сеопфатни контролни механизми за контрола при производството и продажбата на храна која не ги исполнува безбедносните здравствени стандарди итн. Решавањето на овие предизвици е суштествено во обезбедувањето баланс помеѓу животната средина, пазарната економија и општествените цели а согласно концептот на одржлив развој и потребата од услови за здрав живот.

5. ЛИТЕРАТУРА

1. J. Tinbergen, Economic policy: Principles and Design, Amsterdam, internet archive;
2. J.Brady, Управување со животната средина во организации, Коста Абраш АД Охрид, 2009
3. J. Brady, Управување со животната средина во организации, Коста Абраш АД – Охрид, 2009
4. L. Aldo, Aldo Leopold's Wilderness: Selected Early Writings by the Author of A Sand County Almanac, David E. Brown and Neil B. Carmony, 249; Prenesti, 1990
5. P. Grandjean, Environmental Health, Journal Citation Reports. Web of Science, Thomson Reuters, 2012
6. R.A Frosch.,and N.E.Gallopoulos, Strategies for Manufacturing, Scientific American,261(3):144–152, 1989
7. V.Boffa , Montoneri E., R. Mendichi, M.R. Chierotti, R. Gobetto, C. Medana & E. Prenesti, International Journal of Sustainable Development and Planning, Vol4, Issue 4, internet archive
8. М. Матлиевска, Управување со заштитата на животната средина - правно-аналитички аспекти на законот за животна средина, Годишник на Правен факултет, УКЛЮ, Битола, 2013
9. Национална стратегија за апроксимација во животната средина, МЖСПП, Р. Македонија, 2008
10. Службен весник на РМ“, бр.69/9653/05; 87/08;67/04; 68/04; 68/04;67/04;64/09
11. www.nbrm.mk, посетено на 19.02.2015
12. www.finance.gov.mk, посетено на 19.02.2015
13. www.stat.gov.mk, посетено на 19.02.2015